

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том X

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1962

10746

57

НЗ4

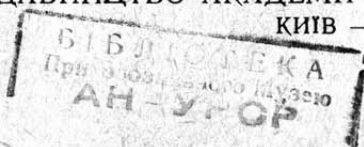
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том X

16726

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1962

ЗООЛОГІЯ

ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ДОБОВА АКТИВНІСТЬ ТА СКЛАД ІЖИ
ГНІЗДОВИХ ПТАХІВ ДОЛИНИ ВЕРХНЬОЇ ТЕЧІЇ ДНІСТРА

М. І. Черкащенко

Долина верхньої течії Дністра характеризується значною різноманітністю біотопів. Масиви хвойного, мішаного та широколистоного лісу в передгір'ї Карпат, островні ліси, чагарникові зарості по берегах озер та річок, чергуючись з полями, луками та численними водоймами Прикарпаття, створюють для птахів сприятливі умови існування.

Різноманітність біотопів та стацій зумовлює і наявність в них різних екологічних груп птахів, які знаходять тут необхідні місця для розмноження та сприятливі умови для живлення.

Найбільшою групою за кількістю видів та за чисельністю є прилітні гніздувачі форми (120 видів), які разом з осілими птахами (60 видів) утворюють основне ядро орнітофауни даної території.

Відомо, що переважна більшість птахів має велике практичне значення для людини. Одні види як об'єкти промислового чи спортивного полювання збагачують харчові ресурси населення і дають сировину для деяких галузей промисловості (пір'я, пух), інші приносять велику користь, знищуючи величезну кількість шкідливих для сільського та лісового господарства тварин і насіння бур'янів.

Зупинимось на характеристиці другої групи птахів.

Економічний ефект від корисної діяльності птахів залежить від кількості видів, чисельності, характеру і тривалості перебування в даній місцевості та від їх добової активності.

Дані про чисельність птахів у весняно-літній період в окремих пунктах долини верхньої течії Дністра наведено в табл. 1.

Практика показала (Чельцов-Бебутов і Кожевникова, 1960), що проведення автомобільних маршрутів як методу обліку птахів найефективніше в умовах відкритих ландшафтів.

Під час наших спостережень поле огляду було обмеженим, а великий рух автотранспорту по трасі порушував нормальну поведінку птахів. Тому слід вважати, що показники обліку були занижені. Цей висновок стосується насамперед не синантропних видів, облік яких в умовах наших спостережень провадити важче.

Проте з даних, наведених в табл. 1, видно, що загальна чисельність і густина зустрічальності птахів на 1 км маршруту в районі дослідження велика. З табл. 1 видно, що через дощову погоду (22.VI) активність птахів була пригніченою.

В табл. 2 наведено дані про середню чисельність птахів у с. Корналовичі та його околицях. Облік провадили маршрутним (пішохідним) методом 5, 6 та 7 березня з 8 до 10-ої години. Довжина маршруту — до 8 км.

Цифрові показники стацій (населений пункт, поле, ліс) — це середня чисельність птахів, одержана після триразового обліку.

Нижче наводимо дані про стан погоди в дні обліку о 8-й годині.

	5.III	6.III	7.III
Температура повітря . . .	+2,9°	-0,3°	+1,3°
Температура ґрунту . . .	+2°	-1°	+2°
Хмарність (в балах) . . .	10	5	10
Сила вітру (в м/сек) . . .	10	4	6
Напрямок вітру	Західний	Північно-західний	Північно-західний
Опади	Невеликий дощ	—	—

З наведених даних видно, що великої різниці в показниках стану погоди в дні обліку не було, а отже, і вплив метеорологічних факторів на поведінку птахів також був подібний.

З табл. 2 видно, що в лісі було найбільше птахів як за кількістю видів, так і за їх чисельністю.

Домінуючими видами в цій стації були шпак, повзик та синиця велика.

На полі за чисельністю переважали вівсянка звичайна, чибіс та жайворонок польовий.

Облік провадили в той період, коли більшість гніздувачів птахів ще не повернулася із зимівлі. Зрозуміло, що в гніздовий період чисельність птахів буде значно більшою.

Відомо, що добова активність птахів залежить від ряду причин (сезону року, стану погоди, довжини світлового періоду дня тощо). Проте активність птахів найтісніше пов'язана з кормовими умовами даної місцевості. Умови живлення, особливо під час вигодовування пташенят, чітко визначають співвідношення періодів активності й спокою птахів, ритмічність їх зміни протягом доби.

Наші багаторазові спостереження за активністю птахів у різні сезони року підтверджують думку деяких авторів (Чуркіна, 1959; Лінт, 1959) про те, що добова активність птахів залежить переважно від умов освітленості стацій та від стану погоди. В осінньо-зимовий період роль світла знижується, а домінує фактор часу, або «сигнал часу». Дуплогніздники, як правило, стають активними пізніше від інших видів птахів. Але в літні місяці, особливо в гніздовий період, вплив освітленості на птахів буде не прямий, а посередній. Активність птахів, яка пов'язана з вигодовуванням пташенят в світловий період дня, визначається потребою пташенят в поживі та їх обігріванні.

Результати обліку птахів долини

Дата	Година	Стан погоди***	Показник
28.II*	10—16	Температура повітря Температура ґрунту Хмарність (в балах) Сила вітру (в м/сек) Напрямок вітру	—6,3° —9° 7 5 Південний
3.III	10—14	Температура повітря Температура ґрунту Хмарність (в балах) Сила вітру (в м/сек) Напрямок вітру	—5,1° —10° 6 4 Південно-західний
7.III	13—15	Температура повітря Температура ґрунту Хмарність (в балах) Сила вітру (в м/сек) Напрямок вітру	—8,3° —11° 7 10 Західний — північно-західний
14.III	10—12	Температура повітря Температура ґрунту Хмарність (в балах) Сила вітру (в м/сек) Напрямок вітру	—5,5° —1,1° 5 8 Північно-західний
12.IV	13 год 30 хв. — 15 год. 30 хв.	Температура повітря Температура ґрунту Хмарність (в балах) Сила вітру (в м/сек) Напрямок вітру	—10,8° —5° 10 3 Західний
22.VI**	13 год. 30 хв. — 15 год. 30 хв.	Температура повітря Температура ґрунту Хмарність (в балах) Сила вітру (в м/сек) Напрямок вітру	14,4° — 9 4 Північний — північно-західний
22.VI **	18—21	Температура повітря Температура ґрунту Хмарність (в балах) Сила вітру (в м/сек) Напрямок вітру	12,9° — 10 3 Західний

* 28.II був сніг на полях.

** 22.VI періодично йшов сильний дощ.

*** Дані про стан погоди ми одержали з Львівської гідрометеостанції.

Таблиця 1

верхньої течії Дністра (з автомашини)

Місце обліку	Довжина маршруту (в км)	Загальна кількість видів	Загальна чисельність	Середня чисельність на 1 км маршруту	Домінуючі види за чисельністю
м. Львів — с. Вовче	140	10	722	5,2	Воронові, горобець хатній і польовий, вівсянка звичайна
с. Вовче — с. Корналовичі	70	12	807	11,5	Ворона сіра, галка, вівсянка звичайна
с. Корналовичі — м. Львів	70	14	1166	16,7	Грак, галка, чайка (чибіс)
м. Львів — с. Рудники	50	13	437	8,6	Воронові, горобець хатній і польовий
м. Львів — с. Калинів	55	17	1648	30,3	Воронові, горобець польовий і хатній, вівсянка звичайна
м. Львів — с. Галич	102	25	408	4,0	Грак, горобці, лелека білий
с. Галич — м. Львів	102	19	450	4,4	Воронові, горобець хатній і польовий

Таблиця 2
Середня чисельність птахів у с. Корналовичах та його околицях
(Львівська обл.)

Вид	Середня чисельність		
	населений пункт	поле	ліс
Ворона сіра	4	5,4	5,4
Ворон	—	0,7	—
Грак	—	6	—
Галка	1	—	0,7
Сорока	1,3	—	—
Жайворонок польовий	—	8,7	—
Вівсянка звичайна	4	17	4
Канюк звичайний	—	—	2,7
Дятел великий строкатий	—	—	5
Дятел зелений	—	—	3
Дятел сивий	—	—	1
Синиця чорна (московка)	0,7	—	6
Синиця довгохвоста	—	—	0,7
Гаїчка чорноголова	—	—	2
Синиця велика	—	—	12
Синиця болотяна (гаїчка)	—	—	6
Синиця лазорівка	—	—	5,4
Снігур	—	—	5
Дрізд рябинник	—	—	1
Шпак	2	—	34
Чайка (чибіс)	—	10	—
Повзик	—	—	19
Горобець хатній	6	—	2
Горобець польовий	2	—	2
Чеглок	0,7	—	—
Куріпка сіра	—	0,7	—

Так, у листопаді тривалість активності сойки, зяблика, горобця хатнього, сороки, ворони становила 10 год. 30 хв. і лише в синиці великої активність тривала 11 год. 15 хв.

В день спостережень був сильний вітер і періодично йшов дощ. Слід вважати, що такий стан погоди негативно впливав на поведінку птахів і скорочував тривалість їх активності.

У червні при значно більшому світловому періоді дня, порівняно з листопадом та березнем, тривалість активності значно збільшується і у жайворонка польового становить 18 год. 17 хв., вівсянки звичайної — 17 год. 46 хв., зяблика — 16 год. 59 хв., дрозда чикотня — 17 год. 55 хв., вівчарика жовтобрового — 17 год. 24 хв., в чекана лучного — 16 год. 57 хв.

Ритмічність і тривалість добової активності птахів можна побачити на рис. 1, на якому графічно зображена інтенсивність співу щиглика за три доби (Станіславська обл.).

Хоч добовий ритм співу не може бути показником активності птахів у цілому, але він до певної міри характеризує інтенсивність їх діяльності.

Як видно з рис. 1, інтенсивність співу щиглика протягом доби змінюється. В даному випадку показники активності не завжди

збігаються з твердженням про те, що інтенсивність птахів найвища в ранковій годині, знижується в середині дня і знову підвищується наприкінці дня. Максимальна кількість пісень щиглика, як видно з рис. 1, була з 12 до 15 год., потім різко знижувалась і трохи підвищувалась наприкінці дня. Можливо, це пояснюється недостатньою кількістю наших спостережень.

Найменша інтенсивність співу щиглика (252 пісні) спостерігалась 17.VI, що, мабуть, пояснюється несприятливою погодою. В цей день був вітер і періодично йшов дощ.

Але більш точні дані про ритмічність добової діяльності птахів можна побачити на рис. 2, 3, 4 і 5, на яких графічно показано інтенсивність вигодовування пташенят ластівкою сільською і міською та синицею великою. Як видно з рис. 2, 3, 4 і 5, птахи годують пташенят майже безперервно, особливо часто ранком і ввечері. Тривалість «робочого дня» в цей період у птахів досягає 16—18 год. на добу.

Коли врахувати, що в раціоні харчування птахів переважають шкідливі форми комах та інших безхребетних тварин, то можна

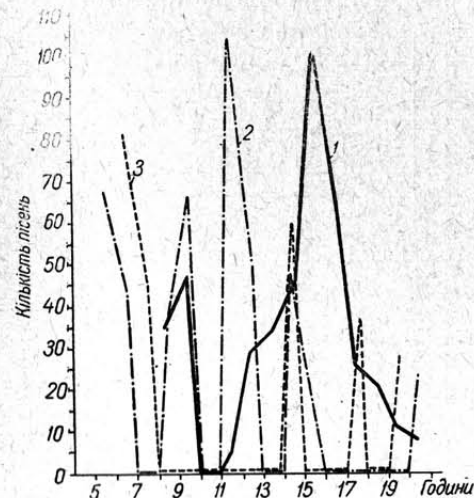

Рис. 1. Інтенсивність співу щиглика (Станіславська область):
1 — 15.VI, 2 — 16.VI, 3 — 17.VI.

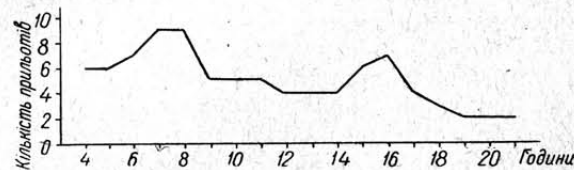

Рис. 2. Кількість прильотів до гнізда з поживою ластівкою сільською (26.VI, 1959 р., Станіславська область).

уявити ту величезну корисну діяльність їх у знищенні або принаймні в обмеженні чисельності шкідників сільського і лісового господарства. Лише в поодиноких випадках у шлунках шпака, повзика, пугача, жовни, дятла сивого і великого строкатого були виявлені корисні тварини (павуки, мурашки та корисні жуки). Аналіз вмісту шлунків показав, що дятли, синиці та інші осілі форми знищують шкідників і взимку, тобто в період їх найменшої чисельності, і цим самим зменшують можливість їх ма-

сового розмноження, скорочуючи щорічний приріст популяцій шкідників.

У шлунках дятла великого і малого строкатого, синиці великої і чорноголової, повзика, пищуки короткопалої, зібраних в зимовий період, було виявлено представників таких родин шкідливих комах,

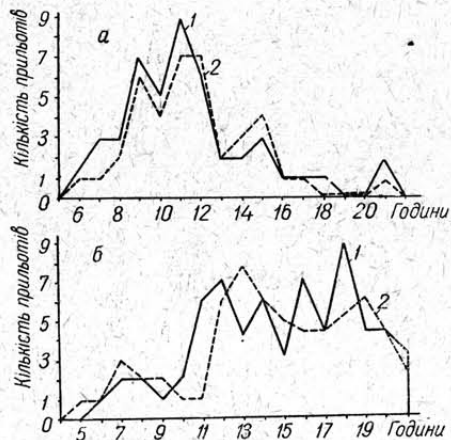

Рис. 3. Кількість прильотів до гнізда з поживою ластівки міської (Станіславська область):

а — 16.VI 1959 р.; б — 17.VI 1959 р.; 1 — перше гніздо, 2 — друге гніздо.

шкідливих тварин (переважно комах), 30% — корисних і 6% — індивідуальних.

Серед залишків рослинної їжі виявлено насіння семи видів (41%) бур'янів. Порівняно велика кількість корисних комах в раціоні цих птахів пояснюється, мабуть, недостатньою кількістю зібраного матеріалу (проаналізовано всього 41 шлунок). Але, враховуючи те, що більшість водноболотних птахів приносить користь як промислові тварини, а також те, що вони відіграють значну роль у знищенні насіння бур'янів, то деяка шкода від знищення ними корисних комах значною мірою компенсується.

2. Дуплогніздники, напівдуплогніздники та норники. Сюди включено 17 видів птахів, які об'єднуються в групу за подібністю стацій гніздування. Переважна більшість видів (14) у районі дослідження є осілими формами і, як уже зазначалось, знищують шкідливих комах і взимку під час найменшої їх чисельності, що дає значно більший ефект, ніж знищення шкідників в інші сезони року.

У зв'язку з тим, що чисельність цих птахів можна збільшувати до бажаної кількості, розвішуючи штучні гнізда, вони є досить перспективними видами для використання їх при біологічних методах боротьби з шкідниками сільського та лісового господарства.

Корисна ж діяльність дуплогніздників, як показав аналіз вмісту

як Geometridae, Elateridae, Curculionidae тощо, а також численні залишки представників ряду твердокрилих, визначення яких неможливе.

Отже, деякі види птахів знищують шкідників у різних стадіях їх розвитку, кругло-річно, приносячи своєю діяльністю величезну користь.

Всіх птахів, вміст шлунків яких було проаналізовано, ми розподілили на екологічні групи.

1. Водноболотні птахи — група птахів (14 видів), які у водноболотному середовищі знаходять стації гніздування або живлення. Аналіз вмісту шлунків представників цієї групи птахів показав, що вони знищують 64%

шлунків, дуже велика. Птахи цієї групи знищують значну кількість комах, серед яких 84% є небезпечними шкідниками полів і лісів і лише 16% — корисних та індивідуальних видів.

Серед рослинної їжі 39% припадає на насіння бур'янів, користь від знищення яких широко відома.

3. Лісопольові птахи представлені 29 видами, переважна більшість яких гніздиться на деревній рослинності (в різних ярусах), а поживу добуває у відкритих стаціях, на полях, городах, луках тощо. Аналіз вмісту 218 шлунків птахів цієї групи показав, що в період гніздування в раціоні їх живлення переважає їжа тваринна, головним чином комах, серед яких 81% — шкідливі і 19% — корисні та індивідуальні види.

Серед залишків рослинної їжі виявлено насіння 24 видів рослин, з яких 10 видів (41,6%) припадало на насіння бур'янів.

У шлунках обстежених птахів, крім залишків тваринної і рослинної їжі, були виявлені і гастроліти. У водноболотних птахів найчастіше зустрічався кварц, кремій та уламки черепашок наземних молюсків. Поодинокі виявлені гематит, лімоніт, рогова об-

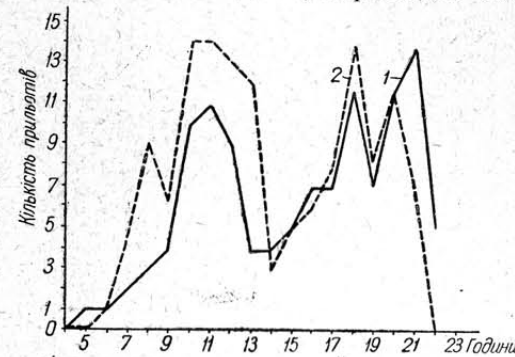

Рис. 4. Кількість прильотів до гнізда з поживою ластівки міської (18.VI 1959 р., Станіславська область):

1 — перше гніздо, 2 — друге гніздо.

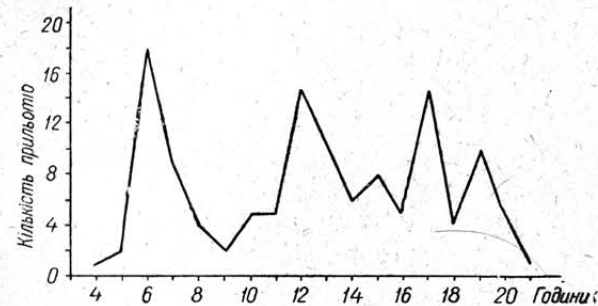

Рис. 5. Кількість прильотів до гнізда з поживою синиці великої (червень 1960 р., Станіславська область).

манка, вапняк, кварцовий пісок. Мінімальна вага гастролітів — 0,02 г (у поганки великої), максимальна — 5,93 г (у лиски).

В шлунках дуплогніздників найчастіше зустрічались гастроліти з кварцу, пісковика, кременю та вапняку. Польовий шпат, базальт, гематит, глинистий сланець тощо виявлені в окремих випадках.

Мінімальна вага гастролітів — 0,01 г (горобець хатній), максимальна — 0,37 г (галка).

З наведених даних видно, що гніздуєчі птахи долини верхньої течії Дністра, знищуючи величезну кількість комах-шкідників та насіння бур'янів, приносять неоціненну користь сільському та лісовому господарству і заслуговують на охорону. Чисельність птахів-дуплогнізників, які за корисною діяльністю стоять на першому місці серед інших розглянутих груп, необхідно збільшувати шляхом розвішування штучних гнізд.

Можна з певністю заявити, що витрати на виготовлення шпаківень, синичників та інших видів штучних гнізд повністю компенсуються корисною діяльністю птахів уже в перший рік розвішування таких гнізд.

Всі заходи по збільшенню чисельності птахів зазначеної групи можуть здійснювати лісгоспи і лісництва з допомогою учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

- Денисова М. Н., Суточная активность некоторых дроздовидных птиц, Вторая Всесоюзная орнитологическая конференция (тезисы), 1959.
- Линт А. Я., Наблюдения над суточным ритмом некоторых воробьиных птиц в зимние месяцы, Вторая Всесоюзная орнитологическая конференция (тезисы), 1959.
- Новиков Г. А., Экология зверей и птиц лесостепных дубрав, Изд-во Ленинградск. ун-та, 1959.
- Промитов А. Н., Изучение суточной активности птиц в гнездовый период, «Зоол. журн.», т. XIX, 1940.
- Страутман Ф. И., Птицы Советских Карпат, Изд-во АН УССР, К., 1954.
- Чельцов-Бебутов А. М. и Кожевникова Р. К., Меридиональные автомобильные маршруты как метод изучения перелетов птиц, в кн.: «Орнитология», в. 3, Изд-во МГУ, 1960.
- Черкащенко Н. И., Экономическое значение птиц Мариупольского лесничества, Научн. зап. Черкасск. гос. пед. ин-та, т. II, 1949.
- Черкащенко М. И., Значения мишовидных гризунів в живленні сови вухатої, Наук. зап. Науково-природознавч. музею АН УРСР, т. VIII, 1960.
- Чуркина Н. М., Роль освещенности в суточной активности мелких птиц, Вторая Всесоюзная орнитологическая конференция (тезисы), 1959.

ЧИСЛЕННОСТЬ, СУТОЧНАЯ АКТИВНОСТЬ И СОСТАВ ПИЩИ ГНЕЗДЯЩИХСЯ ПТИЦ ДОЛИНЫ ВЕРХНЕГО ТЕЧЕНИЯ ДНЕСТРА

Н. И. Черкащенко

Резюме

В статье приведены показатели численности птиц в разных биотопах в весенне-летний период, полученные в результате учета птиц маршрутным методом (табл. 1, 2).

Суточная активность отдельных видов птиц определялась по продолжительности пения и количеству прилетов к гнездам во

время выкармливания птенцов (рис. 1, 2, 3, 4, 5). Автор делит гнездящихся птиц на три экологические группы:

1) водноболотные (14 видов); пища этих птиц состоит преимущественно из насекомых, среди которых 64% — вредители и 36% — индифферентные и полезные виды. Из растительной пищи семена сорняков составляют 41%;

2) лесо-полевые птицы (29 видов), для которых открытые пространства и древесно-кустарниковые насаждения являются станциями гнездования или питания. Пища их состоит из 81% вредных насекомых, 19% — индифферентных и полезных; 41,6% растительной пищи составляют семена сорняков;

3) дуплогнезники, полудуплогнезники и норники (17 видов). Животная пища дуплогнезников состоит из 84% вредных и 16% — полезных и индифферентных насекомых. В остатках растительной пищи обнаружено 39% семян сорняков. Анализ содержимого желудков дятлов, синиц и поползней показал, что эти птицы уничтожают вредных насекомых круглый год.

Как показал анализ содержимого желудков всех видов дуплогнезников, полезная деятельность их в районе исследования, по сравнению с другими группами птиц, самая большая. Автор считает целесообразным увеличить численность дуплогнезников путем развешивания искусственных гнездовий.

ЗМІСТ

Палеозоологія

П. П. Балабай, До фауни цефаласпід Подільської плити	3
С. І. Пастернак, <i>Chlamys (Aequipecten) Wiśniowski</i> — новий вид з верхньокрейдових відкладів	9
С. П. Коцюбинський, Нові морфологічні ознаки в будові черепашок інocerамів	12
В. І. Гаврилишин, Поширення рядозубих пластинчатозябрових в сеноні Галицько-Волинської западини	16

Ботаніка

К. А. Малиновський, Вологість ґрунту деяких трав'янистих асоціацій субальпійського поясу Карпат	22
В. Г. Колищук, До характеристики типів ялинових і букових лісів Карпат за вологістю ґрунту	33
І. В. Вайнагій, Вплив періодичного проморожування на проростання насіння деяких трав'янистих рослин Карпат	45
Г. Я. Ермаченко, Деякі еколого-біологічні особливості щучника дернистого (<i>Deschampsia caespitosa</i> (L.) P. V.) на Чорногорі	55
В. М. Мельничук, Реліктові місцезнаходження деяких видів листяних мохів у Львівській області	63
К. О. Улична, Мінливість видів роду <i>Dicranum</i> Hedw.	70

Зоологія

В. І. Здун, Дослідження личинкових форм <i>Digenea</i> в молюсках Української РСР і суміжних територій	75
О. П. Кулаківська, Сезонні зміни у представників родини Caryophyllaeidae (Cestoda) в умовах західних областей УРСР	88
М. Н. Тищенко, До вивчення тонкошийого цистицерка <i>Cysticercus tenuicollis</i> у сільськогосподарських тварин західних областей УРСР	94
М. І. Сергієнко, Матеріали до вивчення видового складу присиснів та стьожкових черв'яків водноболотних птахів верхньої течії Дністра	97
І. К. Загайкевич, До вивчення поширення і біології вузькотілих златок роду <i>Agrilus</i> Curtis в УРСР	101
М. І. Черкащенко, Чисельність, добова активність та склад їжі гніздових птахів долини верхньої течії Дністра	112
М. П. Рудишин, Матеріали до вивчення миші жовтогорлої в західних областях УРСР	122
Павло Павлович Балабай	128

СОДЕРЖАНИЕ

Палеозоология

П. П. Балабай, К фауне цефаласпид подольской плиты	3
С. И. Пастернак, <i>Chlamys (Aequipecten) Wiśniowski</i> — новый вид из верхнемеловых отложений	11
С. П. Коцюбинский, Новые морфологические признаки в строении раковин иноцерамов	15
В. И. Гаврылишин, Распространение рядозубых пластинчатозябровых в сеноне Галицко-Волинской впадины	20

Ботаника

К. А. Малиновский, Влажность почв некоторых травянистых ассоциаций субальпийского пояса Карпат	32
В. Г. Колищук, К характеристике типов еловых и буковых лесов Карпат по влажности почвы	44
И. В. Вайнагий, Влияние периодического промораживания на прорастание семян некоторых травянистых растений Карпат	53
Г. Я. Ермаченко, Некоторые эколого-биологические особенности щучки дернистой (<i>Deschampsia caespitosa</i> (L.) P. V.) на Черногоре	62
В. М. Мельничук, Реликтовые местонахождения некоторых видов листовых мхов во Львовской области	69
К. О. Улична, Изменчивость видов рода <i>Dicranum</i> Hedw.	73

Зоология

В. И. Здун, Исследование личиночных форм <i>Digenea</i> в моллюсках Украинской ССР и смежных территорий	87
О. П. Кулаковская, Сезонные изменения у представителей семейства Caryophyllaeidae (Cestoda) в условиях западных областей УССР	93
Н. Н. Тищенко, К изучению тонкошеого цистицерка (<i>Cysticercus tenuicollis</i>) у сельскохозяйственных животных западных областей УССР	96
М. И. Сергиенко, Материалы к изучению видового состава сосальщиков и ленточных червей водноболотных птиц верхнего течения Днестра	100
И. К. Загайкевич, К изучению распространения и биологии узкотелых златок рода <i>Agrilus</i> Curt. в УССР	111
Н. И. Черкащенко, Численность, суточная активность и состав пищи гнездящихся птиц долины верхнего течения Днестра	120
М. П. Рудишин, Материалы к изучению мыши желтогорлой в западных областях УССР	127
Павел Павлович Балабай	128